

Dilfuza FAXRITDINOVA,
Samarqand Davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: faxritdinovadilfuza5@gmail.com

SamDU professori, f.f.d A.Pardayev taqrizi asosida

FUNCTIONAL-METHODOLOGICAL STUDY OF THE CONGRATULATORY SPEECH ACT

Annotation

In addition to the functions of the congratulatory speech act, its main categories are analyzed in the article, the different aspects of the congratulatory speech act from other speech acts such as wish, praise, flattery, and praise are revealed. In this place, various communicative situations that are of great importance in the implementation of the congratulatory speech act, the speaker's attention to the person to whom the speech is addressed due to his achievements, expressing his emotional state, positive attitude during the communication process, sharing the joy of the interlocutor, chosen by him the role of speech acts in the process of arousing emotional feelings in the addressee by creating a good mood and expressing respect by means of language units is shown.

Keywords: Speech, speech act, congratulatory speech, congratulatory speech act, language, Uzbek language, locative, praise, greeting, expressive speech act.

TABRIK NUTQIY AKTINING VAZIFAVIY-USLUBIY TADQIQI

Annotatsiya

Maqolada tabrik nutqiy akt funksiyalari bilan bir qatorda, uning asosiy kategoriyalari tahlil qilingan, tabrik nutqiy aktining istak, madh etish, xushomad, maqtov kabi nutqiy aktlardan farqli jihatlarini ochib berilgan. Bu o'rinda tabrik nutqiy aktini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etgan turli kommunikativ vaziyatlar, so'zlovchining nutq qaratilgan shaxsga u erishgan yutuqlar tufayli e'tibor qaratish, muloqot jarayonida o'zining emosional holatini, ijobiy munosabatini, suhbatdoshning quvonchiga sherik ekanligini ifodalash, o'zi tomonidan tanlangan til birliklari vositasida unda yaxshi kayfiyat hosil qilish, o'z hurmat-ehtiromini bildirish orqali adresatda emosional tuyg'ular uyg'otish jarayonida nutqiy aktlarning roli ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, nutqiy akt, tabrik nutqi, tabrik nutqiy akti, til, o'zbek tili, lokutiv, maqtov, tabrik, ekspressiv nutqiy akt.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИВЕТСТВЕННОГО РЕЧЕВОГО АКТА

Аннотация

В статье анализируются функций поздравительного речевого акта, его основные категории, выявляются отличия поздравительного речевого акта от других речевых актов, таких как пожелание, похвала, лесть. В этом месте возникают различные коммуникативные ситуации, имеющие большое значение при осуществлении поздравительного речевого акта, внимание говорящего к человеку, к которому обращена речь, благодаря его достижениям, выражению его эмоционального состояния, позитивного настроения в процессе общения, разделяя радость собеседника, выбранная им роль речевых актов в процессе возбуждения эмоциональных переживаний у адресата путем создания хорошего настроения и выражения уважения посредством языковых единиц.

Ключевые слова: Речь, речевой акт, поздравительная речь, поздравительный речевой акт, язык, узбекский язык, локатив, похвала, приветствие, экспрессивный речевой акт.

Kirish. Tabrik nutqiy aktining umumiy tavsifi quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Tabrik nutqiy akti o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra bir qator ijtimoiy ekspressivlarni qamrab oladi: u so'zlovchining adresatga (nutq qaratilgan shaxsga) ijobiy munosabatini va tabrik nutqi amalga oshishi jarayonida yuz beradigan his-tuyg'ularni o'zida aks ettiradi. Tabiiyki, tabrik yo'llovchi va adresat, kommunikativ vaziyatning mavjud bo'lishi tabrik aktining amalga oshishi uchun shart bo'lgan elementlar hisoblanadi. Agar ulardan birortasi mavjud bo'lmas ekan, mazkur nutqiy akt yuzaga chiqmaydi. Mazkur nutqiy harakat maqsadi aloqani kerakli mezonda ushlab turishni ta'minlash, adresat bilan o'zi o'rtasidagi do'stona munosabatlarni saqlab qolish va bunda o'ziga tegishli bo'lgan hissiyotlarni, emosional holatlarni ifodalashdan iborat. Shu ma'noda, ta'kidlash mumkinki, tabrik muloqotchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tartibga solib turuvchi harakatdir, u bundan tashqari boshqa sotsiativlarni ham – muloqot jarayonida maxsus xushmuomalalik, yaxshi istaklar bildirish muhitini yuzaga keltirish vazifasini ham bajaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuga doir tadqiqotlar R.Qo'ng'urov, A.Abdugazizov, D.Ashurova, G.X.Bakieva, O.Bozorov, A.M.Bushuy, Sh.M.Iskandarova, S.I.Ismoilov, E.Begmatov, Yo.Tojiev, A.E.Mamatov, N.Mahmudov, S.Mo'minov, H.Negmatov, N.Vohidova, G.Toirova, S.Raximov, J.Sh. Safarov, A.Nurmonov, B.Yo'ldoshev, M.Hakimov, H.Ya.Hojieva va Sh.Shahobiddinova

kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan bo'lib, keyingi o'rinlarda ulardagi mavzumizga daxldor bo'lgan ilmiy-nazariy fikrlarga munosabat bildiramiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, kishilar til vositasida o'zaro aloqaga kirishar ekanlar, unda qo'llanilgan til birliklari vositasida tilning munosabat ifodalash, ta'sir qilish kabi xususiyatlari namoyon bo'ladi. Kishilar til birliklaridan foydalanish bilan turli ruhiy holatlarni, quvonchu istaklari, orzu-umidlarini ifodalaydilar. Bu nutqiy akt o'zining mohiyatini ifodalovchi bir qator vaziyatga bog'liq holda yuzaga keluvchi ta'sirchanlik holatlariga ega: u so'zlovchining his-tuyg'ulari va munosabatini ifodalab adresatda oxir-oqibatda ijobiy reaksiya uyg'otishga yo'naltiriladi. Tabiiyki, tabrik jarayonida adresat va tabrik yo'llovchi kommunikativ vaziyatning bo'lishi shart bo'lgan elementlari hisoblanadi. Agar adresat bo'lmasa, nutqiy akt sodir bo'lmaydi. Mazkur nutqiy harakatning maqsadi aloqani kerakli noziklikda ushlab turish, o'z shaxsiy emosional holatini ifodalash orqali adresat bilan qizg'in do'stlik munosabatini kuchaytirish hisoblanadi va bu maqsad performativ nominatsiya ta'rifidan guvohlik beradi. Shu ma'noda aytish mumkinki, tabrik suhbatdoshlarning shaxsiy munosabatlarini boshqarib turadi. Tabrik nutqiy aktida vaziyat ijtimoiy xarakter kasb etadi, adresatga hurmat, u bilan aloqani saqlab qolish maqsadida o'z samimiy hurmatini ifodalovchi leksik birliklarning qo'llanilishi o'ziga xos ishora-signal hisoblanadi. Masalan, kishilar o'rtasidagi tug'ilgan kun, milliy bayramlar, tarixiy sanalar bilan bog'liq

tabriklarda asosan adresatning sog'ligi, ishi, oilasiga aloqador tilak, istak bildiruvchi so'zlar va jumlarlar ishlatiladi va ular hayotning maishiy tomonlarini qamrab oladi. Jamiyatda ma'lum bir ijtimoiy mavqega ega bo'lgan yirik allomalar, davlat arboblari bilan bog'liq tabriklar ma'no ko'lamining kengligiga ko'ra oddiy tabriklardan farq qilsa, davlatlar rahbarlari o'rtasidagi tabriklar esa siyosiy xarakterga ega bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Maqto'v ifodasi ham muloqot jarayonida so'zlovchining nutqi yoki matn mazmunidan kelib chiqadigan ekspressiv axtlardan biri hisoblanadi. Maqto'v – maqtab aytilgan yoki yozilgan so'z, gap bo'lib, biror kishi, narsa, hodisa, voqea to'g'risida yaxshi fikr, ma'qullashning nutqiy ifodasidir[4]. So'zlovchining maqto'vdan ko'zlagan maqsadi nutq ob'ekti haqidagi ijobiy bahosini va u bilan birga keladigan yoki nutq vaziyatida yuzaga kelgan ruhiy holatlarni ifodalashdan iboratdir. Maqto'vda so'zlovchining baholash nuqtai nazaridan ma'qul, ideal deb topilgan jihatlari, nutq qaratilgan ob'ektga xos ijobiy sifatlarini ta'riflash ko'zda tutiladi. Bunda baho shaxsning tashqi ko'rinishi, faoliyati, ma'naviy-axloqiy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Maqto'v ifodasining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, unda muloqotchilarning o'zaro munosabatiga bog'liq holda so'zlovchining kommunikativ niyati eksplitsit (ochiq) tarzda ifodalanadi. Maqto'v ifodasidagi propozitsiya his-hayajonni ifodalovchi undovlar, ijobiy istak bildiruvchi so'zlar vositasida kuchaytiriladi. Emotsional-ekspressivlikka ega nutqiy ifodalarda, xususan, maqto'vda baholash so'zlovchi yoki yozuvchining ob'ektiv borliq, nutq ob'ekti bilan o'zaro ta'siri jarayonida qadriyatni yuzaga chiqarishning o'ziga xos uslubi hisoblanadi.

Ko'rinadiki, ekspressiv nutqiy aktlar mazmuni, qo'llanishi va til birliklarini qamrab olish doirasiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. So'zlovchining kommunikativ maqsadi, nutqiy aktlarning yuzaga chiqishida qo'llaniladigan turli taktika va strategiyalar, kutilayotgan pragmatik samara ekspressiv nutqiy aktlar funksional-pragmatik tabiatini belgilab beradi. Bu esa o'z navbatida so'zlovchi shaxs uchun til birliklarini qo'llashda, voqelik faktlarini ekspressivlik nuqtai nazaridan baholashda keng imkoniyatlar yaratadi.

Tabrik formulalarining variantlari so'zlovchining o'z nutqi qaratilgan shaxsiga ta'siri samarasining pragmatik qurilishi va uning aks etishini ifodalaydi. Yuqorida qayd etilganlarga asoslangan holda tabrikni jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlar bilan bog'liq bo'lgan, nutq qaratilgan kishiga bo'lgan ijobiy istakni ifodalovchi va u bilan kelajakda ham aloqalarni saqlab qolish ko'zda tutilgan alohida nutqiy akt sifatida belgilash mumkin.

Tabrik istakdan tan olish, madh etish, xushomad, maqtab aytiladigan so'zlarga boyligi bilan ham ajralib turadi. Bular adresatning ma'lum bir yutuqlarga erishganligi, muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritganligi va ko'pchilik tomonidan unga baho berilishi bilan bog'liq. Masalan, tabrik ma'lum bir kishining o'qishga kirganligi bilan bog'liq bo'lsa, unda uning imtihonni muvaffaqiyatli topshirganligi, layoqatiga so'zlovchining ijobiy bahosi eksplitsit tarzda aks etadi. Xushomad, maqtab aytiladigan gap-so'zlarni doimo tabrikka nisbat berish yaramaydi, tabrik nutq qaratilgan shaxsning hayotda o'z faoliyati davomida ma'lum bir yutuqlarga erishganligi yoki adresatning hayotidagi tantanali vaziyatlarni aks ettiradi. Bunda hodisaning natijasi xarakterini belgilovchi mezon – tabrik uchun asos hisoblanadi.

Tabrik uchun asos sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

Vaziyatlar –tabrik uchun madaniy an'analar asosida belgilanuvchi sababdir. Masalan, tabrik uchun sabablarni quyidagicha tasnif qilish mumkin:

1) tug'ilgan kun kabi odat tusiga kirgan taomillar, milliy-ma'naviy qadriyatlarni ifodalovchi "Navro'z", "Qurbon hayiti".

"Vatan himoyachilari kuni" kabi bayramlar, oilaviy bayramlar va boshqalar.

2) Adresatning maxsus yutuqlarga, muvaffaqiyatga erishganligi sababi. Masalan, sport, olimpiada kabilarda erishilgan yutuqlar.

3) adresatning to'g'ridan to'g'ri ishtirokisiz amalga oshgan baxtli voqealar.

Istakka nisbatan tabrik uchun shu muhimki, bu so'zning qo'llanishining o'ziyoq so'zlovchining adresat hayoti bilan qiziqishidan dalolat beradi. Tabrikning bo'lmashligi relevant vaziyatlarda so'zlovchining adresatga qiziqishining susaygani yoki u bilan birgalik hissining yo'qolganini ko'rsatadi. Xususi bayramlar va maxsus hodisalarning ahamiyati haqida ijtimoiy kelishuv tabrik otkritkalarining katta miqdorda aniq ko'rinadi. Tabrikning bu yozma ko'rinishidagi shu dalil qiziqarliki, lisoniy birliklarning namoyon bo'lish imkoniyatlari o'rni ko'pincha originallik va rasmiylashtirilish bilan qoplanadi.

Tabrik nutqiy akti so'zlovchi va nutq qaratilgan shaxs o'rtasida insoniy munosabatlar odob-axloq mezonlari asosida qurilgan holatlarda yuzaga chiqadi. Tabrik nutqiy akti so'zlovchining nutq qaratilgan shaxsiga ijobiy munosabatini va tabrik nutqi amalga oshishi ehtiyoji tufayli sodir bo'ladi. Mazkur nutqiy harakatni amalga oshirishda so'zlovchi o'zi va nutq qaratilgan shaxsning jamiyatda egallab turgan ijtimoiy mavqei, oilaviy, kasbiy jihatdan yaqinligi, tanishlik darajasi, yoshi, jinsi kabi jihatlarni ham e'tiborda tutadi. Bu vaziyatlarda so'zlovchining o'z nutqi qaratilgan shaxs bilan bog'liq voqea-hodisadan mamnunligi, quvonchi kabi emotsional holatlari namoyon bo'ladi. Bu haqda nutqiy aktda performativ nominatsiyalar definitsiyalari ma'lumot beradi. Shu ma'noda, ta'kidlash mumkinki, dialogik nutqda tabrik muloqotchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni tartibga solib turuvchi harakatlar, u bundan tashqari boshqa sotsiativlarni ham – muloqot jarayonida maxsus xushmuomalalik, yaxshi istaklar bildirish muhitini yuzaga keltirish vazifasini ham bajaradi.

Tabrikning eng asosiylari illokutiv kuchlarning umumiyligi (his-tuyg'ularni ifodalash) va perllokutiv maqsad (javob emotsional ta'sirga erishish)dir. Bu adresatda ijobiy emotsional kayfiyat uyg'otish va ifodalanishining kommunikativ vazifasidir. Bu tabrik nutqiy aktda eksplitsit ifodalanishi shart bo'lmagan propozitsiyalarda o'z aksini topishi mumkin. Bunda adresant tomonidan adresatning hayotidagi ijobiy baholashga arziydigan voqea-hodisalarni qamrab oladi. Kishilar o'rtasidagi turli munosabat tufayli amalga oshuvchi tabrikni nutqiy akt sifatida belgilaymiz, u maxsus tipiklashgan nutqiy vaziyatlarda xulq-atvorning ko'pchilik tomonidan qabul qilingan me'yorlari bilan chambarchas bog'liq. Bunda nutqiy aktda ko'zlangan maqsad- nutq qaratilgan shaxs bilan bo'lgan munosabatni kerakli masofada saqlab qolish uchun stereotip harakatlarda -adresatni tabriklash bilan o'zining shaxsiy emotsional his-tuyg'ularini ko'rsatish va bu bilan adresatda ham ijobiy emotsional xayrixohlik hissinining yuzaga kelishini ta'minlashdan iborat. Bu nutqiy aktlarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun ularning har biriga xos xususiyatlarni o'rganib chiqish lozim bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Xullas, yuqorida aytilganlardan xulosa qilish mumkinki, insonlar o'rtasidagi turli munosabatlarda tabrik u yoki bu ko'rinishda yuzaga chiqadi. Tabrik nutqiy aktini amalga oshirishda nutq qaratilgan shaxsiga u erishgan yutuqlar tufayli e'tibor qaratish, muloqot jarayonida o'zining emotsional holatini, ijobiy munosabatini, suhbatdoshning quvonchiga sherik ekanligini ifodalash ko'zda tutiladi. Bu esa tabrik nutqiy aktining asosiy vazifasi ta'sirchanlikni ta'minlash ekanligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR

1. Nurmonov A. Nutqiy faoliyat va so'zlovchi shaxs // Rahmatulla Qo'ng'urovning ilmiy merosi va o'zbek tilshunosligi masalalari. – Samarqand, 2008. –B.154-156.
2. Yuldashev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. Filol. fan. dok. diss... -Toshkent, 2008.-B.244.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikki tomlik, 1-tom, M.: 1981. – 632 b.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. Ikki tomlik, 2-tom, M.: 1981. -715 b.

-
5. Yo'ldoshev B. O'zbek tilida matn komponentlarining semantik va pragmatik munosabatlari haqida // Xorijiy til ta'limining kognitiv-pragmatik tamoyillari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Samarqand, 2007. –B.11-12.
 6. Mirzayev I.K. Til va nutq hodisalarini o'zaro farqlash lozimligi haqida // SamDU ilmiy axborotnomasi. - Samarqand, 2003. № 2. - B 3-5.